

Владимир Рибич¹

Одељење за етнологију и антропологију

Филозофски факултет

Универзитет у Београду

АКЦИОНА ОСНОВА ПОЛИТИЧКЕ МОБИЛИЗАЦИЈЕ СРПСКЕ ОПОЗИЦИЈЕ У 1990. ГОДИНИ*

Апстракт: Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација, насталих на акционој и легитимацијској основи. Акциона основа проистиче из базичне структуре политичког поретка, под којом се подразумевају принципи политичког организовања и деловања. Легитимацијска основа свој извор има у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак. У овом раду ћу анализирати акциону основу политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години.

Кључне речи: политичка мобилизација, акциона основа, српска опозиција, 1990. година

Увод

Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација, насталих на акционој и легитимацијској основи. Акциона основа проистиче из базичне структуре политичког поретка, под којом се подразумевају принципи политичког организовања и деловања. Легитимацијска основа свој извор има у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак.

Политичка мобилизација може бити формална и неформална. Формална политичка мобилизација се спроводи у постојећим политичким институцијама и организацијама. С друге стране, до неформалне политичке мобилизације долази онда када политички лидери не могу да реализују своје

¹ vrabic@f.bg.ac.rs

* Текст је резултат рада на пројекту *Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија (177018)*, који Министарство за науку и просвету Републике Србије финансира у целости.

циљеве у постојећим политичким институцијама и организацијама, па им је, стога, потребно да се позову на "спонтано" исказану "аутентичну" вољу народа. При томе, није нужно да политички званичници утичу на генерисање неформалне политичке мобилизације да би је искористили за промоцију до тада потиснутих политичких ставова и захтева.

У овом раду, анализираћу акциону основу политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години, при чему ћу највише пажње посветити Српском покрету обнове (СПО) и Демократској странци (ДС), као највећим и најутицајнијим опозиционим партијама. На крају, упоређићу акциону основу политичке мобилизације српских опозиционих странака у 1990. години са акционом основом политичке мобилизације српских комуниста у "Антибирократској револуцији".

Елементи акционе основе политичке мобилизације

У Србији су, новембра 1989. године, одржани превремени општи избори на којима су грађани, после вишедеценијског комунистичког политичког монопола, могли да бирају између више кандидата. Додуше, сви кандидати су били из Савеза комуниста (СК) Србије, али чињеница да су једни другима представљали конкуренцију, српским комунистима је послужила као аргумент у корист њиховог опредељења за беспартијски плурализам.² Ипак, на XI конгресу СК Србије, одржаном у децембру 1989. године, српски комунисти су изјавили да неће користити административна средства да спрече развој других партија, притом нагласивши да политичке организације свој рад треба да каналишу кроз Социјалистички савез радног народа (ССРН) (Antonić 2002, 97; Mihailović 1995, 47).³

² Како Анђелка Милић објашњава, идеја беспартијског или транспартијског плурализма "подразумева самовласно одрицање од монопола власти досадашње политичке снаге". Опредељење за беспартијску демократију "почива на идеји одумирања СК као партије у једном дужем процесу", што би било "праћено уздицањем на друштвеној сцени нових демократско-самоуправних субјеката, који ће преузети, не више функције власти, већ координације и усмеравања друштвене целине" (Milić 1989, 119). Треба се подсетити да су, у ово време, и власти у другим социјалистичким државама настојале да "пронађу решења која би, у неким елементима, барем делимично надилазила и превазилазила оквире традиционалног једнопартијског система, али би, истовремено, означавала и одбацивање вишепартијског плурализма". Таква решења су, најчешће, именована као "нестраначки политички плурализам" (Pribičević 1989, 33).

³ Такав став српских комуниста је проистигао из програмских докумената СК Југославије, у којима је ССРН третиран као "политички парламент уставног свода", који треба да обезбеди "простор за потпуно изражавање политичког плу-

Нешто пре тога, у јесен исте године, словеначки и хрватски комунисти су, под утиском који је на њих оставио пад реалног социјализма у Чехословачкој и Источној Немачкој, прихватили политички плурализам. То је омогућило да се новоформиране политичке организације у Југославији, од којих су прве основане још у мају 1988. године, отворено декларишу као политичке партије. Оне су прво легализоване у Словенији, у децембру 1989. године, а месец дана касније и у Хрватској. У те две југословенске републике, први вишепартијски избори су одржани у пролеће 1990, док су, у Босни и Херцеговини, Македонији, Црној Гори и Србији, спроведени до краја исте године (Goati 1990, 13-15; Goati 1992, 16).

После вишедеценијског политичког монопола југословенских комуниста, прве опозиционе странке у Србији су основане почетком 1990. године. Ипак, још 1989. године, група учесника "Антибирокуратске револуције" из Нове Пазове је основала Друштво "Сава", чији је званични циљ била брига о српској култури, традицији, историјским тековинама, иако је, како укузују Душан Радуловић и Небојша Спаић, "било потпуно јасно да је у питању политичка организација". На Бадње вече 1990. године, Друштво "Сава" се трансформисало у политичку партију, назвавши се Српска народна обнова (СНО). Убрзо је дошло до сукоба између председника Мирка Јовића и потпредседника Вука Драшковића, што је резултовало одласком овог другог (Radulović i Spaić 1991, 49-50).

Као већ афирмисани писац романа национално-историјске тематике, Вук Драшковић је постао председник СПО, странке коју је основао са Војиславом Шешељом, познатим антикомунистичким интелектуалцем и политичким затвореником. Убрзо је дошло до разлаза између њих двојице, па је Драшковић остао једини и неприкосновени лидер СПО (Radulović i Spaić 1991, 52-55).

Оснивачки одбор ДС се први пут појавио у јавности у децембру 1989, а Оснивачка скупштина ДС је одржана почетком фебруара 1990. године. На челу странке се нашао Драгољуб Мићуновић, филозоф и политички дисидент.⁴ Поред њега, оснивачи ДС су били угледни научници и уметници, попут Косте Чавошког,⁵ Гојка Ђога,⁶ Милована Данојлића,⁷ Алек-

рализма", као и да стимулише и подржава "конкурвенцију идеја и програма његових равноправних чланица, међу којима делује и Савез комуниста као немонополска и безстраначка политичка организација идејних истомишљеника" (Škarić 1989, 86-87). Овде се треба подсетити да је, као најмасовнија друштвено-политичка организација у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), ССРН представљао званично признати оквир за деловање, али и контролу цивилног друштва.

⁴ Летопис Демократске странке, *Демократија*, 31.март 1990.

⁵ Правник и политички дисидент.

сандра Саше Петровића,⁸ Војислава Коштунице,⁹ Николе Милошевића,¹⁰ Зорана Ђинђића,¹¹ Љубомира Тадића,¹² Борисава Пекића,¹³ Александра Илића,¹⁴ Слободана Инића¹⁵ и других (Radulović i Spaić 1991, 71).

Крајем маја 1990. године, представници неколико опозиционих странака, укључујући и СПО и ДС, потписали су заједничку повељу о изборима. У њој се захтевало да се успостави округли сто власти и опозиције, као прелазна установа до првих демократских избора. Опозициони лидери су сматрали да би, на том округлом столу, требало да буду договорени закони о странкама, јавним гласилима и изборним правилима, којима би била обезбеђена равноправност странака у изборном такмичењу. Захтевано је и расписивање избора до краја године (Antonić 2002, 99).

Желећи да изврши притисак на власт, опозиција је, 13. јуна исте године, одржала протестни митинг у Београду. Процене броја окупљених кретале су се у распону од 8000 до 70000. Ипак, несумњиво је да се радило о првим великим демонстрацијама обновљене страначке опозиције у Србији. У својим говорима, вође опозиције су, праћени хиљадама демонстраната, образлагали поменуте захтеве, које су, у писаној форми, после митинга, безуспешно покушали да предају Зорану Соколовићу, председнику Скупштине Србије. Тај први велики опозициони протест је окончан када је полиција растурила велику групу демонстраната испред зграде државне Телевизије Београд, што је изазвало велико огорчење опозиционе јавности (Antonić 2002, 99; Radulović i Spaić 1991, 13-20).¹⁶

Демонстрације од 13. јуна представљале су прво масовно оспоравање Милошевићевог статуса националног лидера, статуса који је стекао на јавним окупљањима грађана у "Антибирокуратској револуцији". Поред сопствене политичке мобилизације, српској опозицији су самопоуздање уливали и убедљиви порази комуниста на изборима спроведеним у више социјалистичких земаља: Пољској, Чехословачкој, Мађарској, Источној

⁶ Песник и политички затвореник.

⁷ Писац и емигрант.

⁸ Филмски режисер.

⁹ Правник и политички дисидент.

¹⁰ Филозоф, теоретичар књижевности и политички дисидент.

¹¹ Филозоф и политички дисидент.

¹² Филозоф и политички дисидент, отац Бориса Тадића, каснијег председника ДС и Србије.

¹³ Писац, политички дисидент и емигрант.

¹⁴ Теоретичар књижевности.

¹⁵ Социолог.

¹⁶ Удри их, мајку им њихову!, *Погледи*, 6. јул 1990; Власт у Србији почива на четири "М", *Српска реч*, 15. јул 1990; Велики дан за Србију, *Демократија*, 19. јуни 1990.

Немачкој, као и у две југословенске републике – Словенији и Хрватској (Antonić 2002, 100). Истовремено, српској опозицији је било јасно да утицај на прописивање правила политичке игре представља важан корак ка освајању власти.

Власт је одговорила организовањем округлих столова о законима битним за обнову вишепартијског система: о политичким организацијама, о штампи, радију и телевизији, о изборима... Међутим, крајем јуна, једнопартијска Скупштина Србије је, не обазујући се на ставове опозиције¹⁷, усвојила основни текст Закона о политичким организацијама. Неочекивано, Веће удруженог рада у Скупштини Србије одлучило је да из предлога тог закона избаци одредбу којом је омогућаван рад странака у предузећима. Без обзира на притиске, у којима је учествовао и Милошевић лично, већина скупштинских делегата се није предомислила, те је Закон о политичким организацијама усвојен без спорне одредбе (Radulović i Spaić 1991, 26-29; Antoniћ 2002, 101).

Опозиција је инсистирала на томе да нови Устав Србије треба да донесе Скупштина Србије која би била конституисана после спроведених вишепартијских избора. Поред тога, опозиција је, по угледу на предизборни транзициони период у већини других социјалистичких земаља, захтевала да се, од представника власти и свих опозиционих странака, формира округли сто који би се састајао сваке недеље и на којем би била договорена законска решења битна за спровођење првих вишепартијских избора.¹⁸ С друге стране, режим је инсистирао на томе да нови Устав буде донесен пре избора, пошто се очекивало да ће, у Скупштини Косова и Метохије, албански сепаратисти освојити више од две трећине мандата, што би им омогућило да опструишу одлуке вишепартијске Уставотворне скупштине. У складу с тим, једнопартијска Скупштина Србије је, 25. и 26. јуна – без постигнутог консензуса са опозицијом, поред основног

¹⁷ У свом саопштењу, ДС је формулисала примедбе на Нацрт закона о политичким организацијама, који су предложиле српске власти, као и на Нацрт закона о удруживању грађана, који је требало да буде усвојен на федералном нивоу. Прво, оба нацрта су предвиђала "систем одобрења приликом уписа у регистар политичких организација, уместо уписа по *систему пријаве*". Поводом тога, ДС је истакла да "сваки режим јавних слобода који се заснива на претходном одобрењу власти значи битно ограничавање, довођење у питање и ускраћивање ових слобода и права пре њиховог коришћења". Друго, иста странка је критиковала и то што се нацртима закона не предвиђа буџетско финансирање странака. Треће, супротно нацртима закона, ДС се заложила за то да се дозволи "организовање странака само на територијалном принципу", а не и у "предузећима, управним органима, средствима јавног комуницирања, армији и полицији". Вид. Саопштење о законима о политичким странкама, *Демократија*, 9. март 1990.

¹⁸ Власт у Србији почива на четири "М", *Српска реч*, 15. јул 1990.

текста поменутог Закона о политичким организацијама – донела и одлуку да се, 1. и 2. јула, одржи референдум на ком би грађани требало да се изјасне о томе да ли подржавају став власти да се прво донесе Устав, па тек онда распишу вишепартијски избори.¹⁹ На референдум је изашло 78% грађана Србије, а од укупног броја оних коју су гласали, само је 2,65% било против (Antonić 2002, 103-104).

Иако није журио са расписивањем првих вишепартијских избора, режим се за њих припремао. Зато је, 16. и 17. јула, одржан Први конгрес Социјалистичке партије Србије (СПС), настале уједињењем СК Србије и ССРН Србије.²⁰ Занимљиво је да је, непосредно пред уједињење са ССРН Србије, у врху СК Србије преовладавало опредељење да се нова партија назове Комунистичка партија Србије. Ипак, у последњем тренутку, српски комунисти су одлучили да се трансформишу у социјалисте, чиме су успоставили дисконтинуитет с комунистичким режимом и отупили оштрицу напада антикомунистичке опозиције. Такође, уједињењем са ССРН, владајућа партија је присвојила целокупно власништво те "општедруштвене организације", законски обавезне корпорације свих постојећих стручних, доброволних и политичких удружења. За разлику од других југословенских република, где је део новца и пословног простора у власништву ССРН уступљен новим странкама, у Србији је све припало СПС, која је, после "конгреса уједињења", располагала имовином вредном 160 милиона долара (Antonić 2002, 104; Radulović i Spaić 1991, 30-33). Наравно, опозиција је захтевала да имовина ССРН буде доступна свим партијама, као и дефинисање правила финансирања странака (Radulović i Spaić 1990, 104-105).

Уследила је борба опозиције да што више утиче на писање Устава и Закона о изборима. С друге стране, власт је настојала да ту борбу обесмисли, па је јавну расправу о Нацрту устава спровела у августу, у време годишњих одмора (Radulović i Spaić 1990, 39-40). Опозиција је највише замерала то, што је према Нацрту устава, председник Републике имао изузетно велика овлашћења. После преговора опозиционих и режимских правних експерата, та овлашћења су умањена, али је, и према коначној верзији Устава, председник Републике био политички јачи од Скупштине.²¹ Социјалистима је то било вема важно јер су оправдано веровали у сигурну победу Слободана Милошевића на председничким изборима, као и у то да би, у најгорем случају по њих, исход избора у Србији могао личити на резултат избора у Словенији, где су бивши комунисти поражени, али је Милан Кучан – као њихов председнички кандидат – победио (Antonić 2002, 104).

¹⁹ Референдум за Устав, *НИН*, 29. јун 1990; Разлози за референдум, *НИН*, 29. јун 1990.

²⁰ Србија на левици, *НИН*, 20. јул 1990.

²¹ Социјалисти сами на изборима, *Погледи*, 12. октобар 1990.

Кад је реч о изборним условима, опозиција је критиковала то што је Нацрт закона о изборима прописивао парламентарне изборе по већинском систему, те је тражила увођење пропорционалног изборног система. Највише критика се односило на то што је Нацртом предвиђено да све странке које учествују у изборима формирају трочлану комисију која ће моћи да посматра гласање, али која неће моћи да учествује у бројању гласова.²² Штавише, још неколико одредби Нацрта изборног закона је изазвало незадовољство опозиције, па су због тога СПО, ДС, Народна радикална странка (НРС), Либерална странка (ЛС), Светосавска странка (СС) и Демократски форум (ДФ), претећи демонстрацијама, упутили Скупштини Србије следеће захтеве: да предизборна кампања траје три уместо два месеца; да се, уместо 500, прихвати цензус од 50 потписа за кандидатуру посланика; да сви медији, финансирани из буџета или претплате, буду подједнако доступни свим партијама, као и то да се два сата вечерњег телевизијског програма резервишу за сучељавање различитих политичких мишљења; и, можда најважније – да састав изборних комисија и комисија за бројање гласова буде вишестраначки.²³

Да би извршили додатни притисак на власт, истих шест странака је, 12. септембра, на београдском Тргу републике, одржало протестни митинг, на којем је учествовало 50000 људи. На овом скупу, прочитано је отворено писмо Слободану Милошевићу, председнику Председништва Социјалистичке Републике (СР) Србије, у којем су поновљени захтеви опозиције. У истом писму, захтевано је и да Милошевић, "као номинални шеф државе"²⁴, председава округлим столом власти и опозиције, на којем би се утврдили "сви неопходни услови без којих слободни, поштени и регуларни избори нису могућни и установила одговарајућа институционална јемства да ће постигнут договор одиста бити поштован". На крају, опозиција је, уколико њени захтеви не буду испуњени у наредних десет дана, запретила бојкотом избора (Radulović i Spaić 1990, 90-93).²⁵

Већ 19. септембра, одржан је састанак представника опозиције са Зораном Соколовићем, председником Скупштине, међутим, тај састанак је завршен без икаквог договора.²⁶ Убрзо после тога, 28. септембра, Скупштина Србије је прогласила нови Устав, донела Закон о изборима и рас-

²² Постављене многе замке, *Српска реч*, 5. септембар 1990.

²³ Од закона остао само лоповлук, *Српска реч*, 5. септембар 1990; Драма надлежног председника, *Српска реч*, 5. септембар 1990.

²⁴ Милошевић је, на поменутих ванредним општим изборима, одржаним 11. новембра 1989. године, освојио 80,36% гласова, што је представљало 67,13% бирачког тела (Antonić 2002, 411).

²⁵ Комунисти, јел' вам жао, растанак се примакао, *Погледи*, 1. октобар 1990.

²⁶ Скупштини време измиче, *Демократија*, 27. септембар 1990.

писала izbore за 9. децембар. Опозиција је одговорила тако што је, 3. октобра, на конференцији за штампу, захтевала од власти да поништи одлуку о расписивању izbora за 9. децембар и организује Округли сто на којем би био договорен "демократски изборни закон". Пошто би, после договора о њему, Закон о изборима био донесен по хитном поступку, избори би били расписани за 27. децембар, док би изборна кампања почела 27. октобра. Истом приликом, представници опозиције су изјавили да ће, уколико власт не испуни њихове захтеве, бојкотовати izbore.²⁷

Уместо уступака режима, овај ултиматум је донео раздор у опозицији. Наиме, ДС и НРС су одбиле да се придруже претњи бојкотом, што је довело до тешких сукоба у те две странке. Као високи партијски функционер и представник већинске фракције у ДС, Зоран Ђинђић је, у страначком листу, изнео аргументе против бојкота izbora, указујући на значај ширег политичког контекста, али и на стратешке интересе опозиције у борби против власти:

Одлуку о бојкоту izbora било би лако донети да, којим случајем, живимо у Мађарској или Чехословачкој. Чекали смо пола века на демократију, па имамо времена да чекамо још неколико месеци. Међутим, ми живимо у Србији. А Србија се налази у Југославији. У тој Југославији, Србија више нема времена. Она се мора без одлагања демократизовати, да би коначно преузела иницијативу у демократској трансформацији државе. Такву иницијативу и такву трансформацију с правом очекују и захтевају не само грађани Србије, него и делови српског народа изван Србије. Само демократски легитимисана и одлучна власт у Србији може бити на висини задатка који стоји пред нашом републиком и пред српским народом у целини.

Да би овај захтев био испуњен мора неодложно доћи до демократских промена у Србији. Али те промене не смеју угрозити стабилност политичког система. Положај Србије у Југославији је такав да би свако безвлашће, ма како кратко трајало, и свака ванпарламентарна криза власти могли да имају катастрофалне последице [...]

Одлучни бојкот izbora био би формално оправдан, али би у себи садржавао реалну могућност опасног дестабиловања политичког поретка у Србији. Међустраничке конфликти он би пренео на улицу. Опозиционе странке тај конфликт би, без сумње, одлучиле у своју корист, као што се десило у свим земљама Источне Европе. Међутим, коју цену би Србија платила за ту победу?

Власт у Србији делује неодговорно и непатриотски. Она свакодневно блокира нужне промене и свесно заострава сукобе. У таквој ситуацији, опозиција мора да делује крајње одговорно. Иако има све разлоге да бојкотује izbore и да прогласи непоштовање једностраначког законодавства, она не сме да напусти легалну политичку сцену. Ту треба да владајућу странку свакодневно натера да отворено крши законе које је сама донела. Опозиционе странке треба да грађа-

²⁷ Бојкот izbora, *Српска реч*, 10. октобар 1990.

нима Србије испоставе дугачку листу са свим шиканирањима и неправдама којима су изложене. И то треба да чине све време предизборне кампање. На крају те кампање, избори можда неће бити ни потребни. Уколико ова листа буде довољно дуга и убедљива, уколико довољан број грађана буде уверен у одговорно понашање опозиције и неодговорно понашање власти, владајућа странка пашће као зрела крушка.

У овом тренутку, не треба прогласити бојкот избора, јер то би владајућој странци омогућило да се извуче из клинча и да чека одлуку потплаћених судија око ринга. Опозиција мора остати у рингу да би гледаоце придобила за себе и да би, тиме, судијама пресекла одступницу. Комунистичка власт већ сада је заслужила да једногласном одлуком изгуби, али за два месеца она ће се налазити у таквом политичком нок-дауну да јој ни одбројавање неће бити потребно. Опозиционе странке морају да истрпе ниске ударце да би сачекале регуларни крај представе. То ће изискивати изузетну самодисциплину и стрпљење, али и одговорност коју на себи носи опозиција у Србији је изузетна.²⁸

С друге стране, припадници мањинске фракције у ДС, који су се залагали за бојкот избора, издали су саопштење у којем је, између осталог, стајало и ово:

Изложени све већем притиску домаће и светске јавности, српски комунисти животно су заинтересовани да се на њиховим изборима појави макар једна странка од угледа и утицаја, како би, на тај начин, пред лицем те исте јавности имали покриће за своје изборне махинације и фалсификате. Уступци које комунисти у ту сврху чине, као што је, рецимо, додељивање репрезентативних просторија Демократској странци, или пак стављање у изглед извесног броја посланичких места и пре избора, немају никаквог значаја ако имамо у виду да ће, према изјави званичног комунистичког представника др Ратка Марковића, државне, тј. њихове изборне комисије, бројати гласове и утврђивати изборне резултате. Лидери опозиције ниједног часа не би смели да сметну с ума да, за њих и за њихове странке, постоје само две могућности: или излазак на изборе под постојећим условима, и тиме колаборација с комунистима, директна или индиректна, или бојкот – трећега нема. Као оснивачи и чланови Демократске странке, апелујемо, стога, на све опозиционе страначке прваке да се одлучно одупру покушајима комуниста да од странака у опозицији начине лутке марионете у једној приземној и провидној игри, чији се исход већ унапред зна.²⁹

Уследили су жестоки напади представника СПО и побуњених фракција у ДС и НРС на противнике бојкота, па су, Драгољуб Мићуновић, председник ДС, и Вељко Губерина, председник НРС, оптуживани за издају и колаборацију с комунистичким режимом. Гнев присталица бојко-

²⁸ Треба ли бојкотовати изборе?, *Демократија*, 13. октобар 1990.

²⁹ Нећемо бити марионете, *Погледи*, 26. октобар 1990.

та избора био је толики да су неки од њих, чак, алудирали на наводну Губеринину хомосексуалност (Radulović i Spaić 1991, 107-109).³⁰

Сукоб у опозицији је превазиђен када су се СПО и ДС сложили да ће бојкотовати изборе ако се не створе минимални услови за поштено гласање, то јест, ако се не усвоје амандмани на Закон о изборима који би прописивали да сва изборна тела и органи, укључујући Републичку изборну комисију, буду вишестраначки. Опозиција је могла да рачуна на помоћ и подршку шест делегата Савеза социјалистичке омладине (ССО) у Скупштини Србије, који су се, у међувремену, нашли међу оснивачима и функционерима Нове демократије (НД), партије која је настала из поменуте режимске омладинске организације. Они су предложили амандмане на Закон о изборима које је опозиција захтевала, али су били убедљиво надгласани на седници Скупштине Србије, одржаној 22. новембра, непосредно пред закључивање изборних листа (Radulović i Spaić 1991, 109-111, 149-150).³¹

Већ сутрадан, 23. новембра, на конференцији за штампу одржаној у седишту ДС, најзначајније опозиционе странке су прогласиле бојкот избора (Radulović i Spaić 1991, 151). Том приликом, опозиција је издала саопштење у којем објашњава своју одлуку и износи нове захтеве:

Одбацивањем пет амандмана на Закон о избору народних посланика, пропала је последња могућност компромиса са садашњим властодршцима у Србији. Неприхватањем најелементарнијих услова за регуларност демократских избора и спречавање лажирања изборних резултата, још једном је дошла до пуног изражаја сва безнадежност политичког стања у Србији. [...]

Одговорност за судбину Србије и српског народа у оваквој ситуацији налаже опозиционим странкама да позову грађане Србије да не изађу на изборе 9. децембра 1990. године и не искористе своје неприкосновено право бирања сопствених представника све док се не обезбеде услови за поштене изборе. Опозиционе странке повлаче све своје кандидате за народне посланике и председника Републике и неће учествовати на предстојећим нерегуларним изборима.

Због тешких повреда међународних аката о људским правима и одредаба постојећег Устава и Закона, тражимо да председник Председништва Србије, председник Скупштине Србије и председници Скупштинских већа, као и Републичка влада, одмах поднесу оставке и коначно ослободе српски народ свог самовлашћа. Једино тако ће бити заустављено суновратно гурање Србије у потпуну изолацију у Југославији и свету, које је, уз Албанију, претвара у последњи бољшевички гето у Европи.

Опозиционе странке ће наставити са политичком делатношћу као ванпарламентарна опозиција, настојећи да Србији омогуће коначан миран прелазак из диктатуре у демократију.

³⁰ На реду је питање завереника, *Погледи*, 26. октобар 1990; Нови Бранковићи – Мићуновић и Губерина, *Погледи*, 26. октобар 1990.

³¹ Избори ће бити лажирани, *Демократија*, 1. децембар 1990; Да ли ће избори у Србији бити пошteni, *Време*, 26. новембар 1990.

Спремни смо да, после подношења тражених оставки, учествујемо у раду Скупштине Србије на припреми поштених вишестраначких избора, јер грађани Србије заслужују демократију уместо било какве диктатуре...³²

Режим и медији под његовом контролом, у првом тренутку су жестоко напали опозицију због њене одлуке да бојкотује предстојеће изборе (Radulović i Spaić 1991, 151-152). Ипак, после само неколико дана, 26. новембра, Скупштина Србије је, на предлог Владе, усвојила амандмане који предвиђају вишестраначке изборне комисије и одлучила да се продужи рок за пријаву кандидата – да би опозиција могла поново да их пријави. С друге стране, одбијен је предлог скупштинских делегата из НД да се, због краткоће предизборне кампање, избори одложе за 16. и 30. децембар, као и захтев опозиције да се омогући гласање у иностранству. Ипак, усвајање амандмана је било довољно да опозиција одустане од бојкота и захтеваних оставки, као и од координисаног наступа (Radulović i Spaić 1991, 155-159).³³

Опозиција се поново ујединила захваљујући лошим резултатима у првом кругу парламентарних и председничких избора, одржаном 9. децембра. На председничким изборима, Милошевић је победио већ у првом кругу, освојивши 65,3% гласова, док је најбоље пласирани опозициони кандидат био Вук Драшковић, за кога се определило 16,4% изашлих на изборе. На парламентарним изборима, у првом кругу, СПС је добио 46,1%, СПО – 15,8%, а ДС – 7,4% (Antonić 2002, 110-111). Опозиција је била толико шокирана овим резултатима да су, у првом тренутку, њени лидери били способни само да указују на изборне неправилности. Можда би било боље да је тако и остало, пошто је, 10. децембра, представник за штампу ДС за државни радио изјавио да је опозиција доживела тотални пораз, док је, на конференцији за штампу, Драшковић констатовао да су "грађани гласали за стеге, за болшевизам, за прошлост, мрак и срамоту", нагласивши да таквој Србији не припада и неће да припада. Но, када су дошли к себи, опозициони лидери су схватили да, због већинског изборног система, још увек имају шансу да, у другом изборном кругу, у којем су се такмичила два најбоље пласирани кандидата, поправе свој резултат. Наиме, показало се да су, у првом кругу, социјалисти обезбедили тек 87 од укупно 250 посланичких мандата, па су вође опозиционих странака закључиле да, пред други круг парламентарних избора, треба да направе коалицију. Постигнут је договор да се грађани позову да, у другом кругу, гласају за опозиционог кандидата, ма из које странке он долазио. Та одлука је обнародована

³² Бојкот, *Демократија*, 24. новембар 1990.

³³ Прихваћени сви захтеви опозиције, *Демократија*, 1. децембар 1990; Protivnik је samo jedan. То су они!, *Vreme*, 3. decembar 1990.

на конференцији за штампу одржаној 11. децембра, на којој је проглашено и стварање Уједињене опозиције Србије (УОС). Због своје идеолошке и програмске хетерогености, коалиција УОС је имала минимални програм који се сводио на парламентарну контролу режима и залагање за расписивање избора за Уставотворну скупштину по пропорционалном систему (Radulović i Spaić 1991, 164-170).³⁴

После другог круга, СПС је освојио 194, а све опозиционе странке и групе грађана укупно 56 посланичких мандата. Ипак, радујући се због солидних резултата у Београду и у неколико великих градова и због тога што је неколицина високих функционера СПО и ДС поразила неке истакнуте социјалисте, опозиционе присталице су, до касно у ноћ, славиле на улицама српске и југословенске престонице (Radulović i Spaić 1991, 174).³⁵

Захваљујући постепеном одрицању СК Србије од политичког монопола, у другој половини 1989. године, створени су услови за започињање процеса правно-политичких промена који је, до краја 1990. године, резултовао интегрисањем опозиционих партија у институционалну структуру политичког поретка. Управо тај процес правно-политичких промена конституише први елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију институционалне структуре политичког поретка.

И остатак Југославије је пролазио кроз велике политичке промене. СК Југославије се распао на националне комунистичке партије, после жестоког унутрашњег сукоба на ванредном конгресу крајем јануара 1990. године. Пошто није успела да добије подршку за свој предлог да се Југославија конституише као асиметрична федерација, словеначка делегација је напустила конгрес. Исто је учинила и хрватска делегација, проглашавајући да се неће вратити на конгрес док то не учине и представници словеначких комуниста. Конгрес је окончан тако што су се за његов прекид заложиле и делегације Босне и Херцеговине, Македоније и Југословенске народне армије (ЈНА), надгласавајући представнике СК Србије и СК Црне Горе. Већ почетком фебруара, Словенија и Хрватска су повукле своје полицијске снаге са Косова и Метохије, где су се, у том тренутку, одигравали крвави немири³⁶ (Vudvord 1997, 118-119).

³⁴ Šta bira Srbija?, *Vreme*, 17. decembar 1990.

³⁵ Program se nastavlja, *Vreme*, 31. decembar 1990.

³⁶ Од краја 1988. до средине 1990. године, косовско-метохијски Албанци су демонстрирали и сукобљавали се са југословенским снагама безбедности, противећи се уставним променама (Рибих 2008, 238-239). Наиме, 28. марта 1989. године, Скупштина Србије је донела уставне амандмане "којима је покрајинама одузета могућност вета на промене Устава Србије, а Републици Србији је враћен у надлежност део законодавних, управних и судских функција" (Базић 2003, 161).

У Словенији и Хрватској, први вишепартијски избори су одржани у априлу и почетком маја, а у осталим југословенским републикама у новембру и у децембру. На председничким изборима у Словенији, победио је Милан Кучан, кандидат Социјалдемократске обнове (СДП), у коју се трансформисао словеначки СК, док је, на парламентарним изборима, тријумфовала антикомунистичка и сепаратистичка коалиција Демократска уједињена опозиција Словеније (ДЕМОС). У Хрватској је победила Хрватска демократска заједница (ХДЗ), али је – на инсистирање Фрање Туђмана, њеног лидера и новог председника Републике – формирана влада у коју су, осим Српске демократске странке (СДС), ушле све парламентарне партије (Vudvord 1997, 121-122).

Убрзо после тога, Словенија и Хрватска су прогласиле пуну сувереност на својој територији, што је, између осталог, значило да, у тим републикама, југословенски Устав и закони важе само уколико нису у супротности с републичким Уставом и законима. Нова хрватска власт је, успостављајући историјско-ревизионистички однос према квислиншкој Независној држави Хрватској (НДХ), која је постојала за време нацистичко-фашистичке окупације Југославије у Другом светском рату, предузела репресивне и дискриминаторске мере према Србима. Многе улице су добиле имена по истакнутим личностима нацистичко-фашистичке НДХ, латиница је добила статус обавезног писма у свакој службеној процедури, а Срби запослени у државној служби морали су да писмено изјаве лојалност Хрватској. Покушаји хрватске полиције да заузме полицијске станице у општинама са српском већином довели су до првих оружаних сукоба, чију ескалацију је спречила Југословенска народна армија (ЈНА), а Јован Рашковић, председник СДС, најавио је да ће, у случају да Хрватска прогласи независност од Југославије, Срби организовати референдум о самоопредељењу (Vudvord 1997, 122, 136-137).

Етнонационалистичке опозиционе снаге су ојачале и у другим деловима Југославије. Слично као у Словенији, после вишепартијских избора у Македонији, председник Републике је постао кандидат бивших комуниста, Ки-ро Глигоров, док је, на парламентарним изборима, најбољи резултат постигла ВМРО-ДПМНЕ, антикомунистичка и сепаратистичка странка. На изборима у Босни и Херцеговини, три првопласиране странке биле су, до тада опозиционе, муслиманска Странка демократске акције (СДА), Српска демократска странка (СДС) и Хрватска демократска заједница (ХДЗ). Србија и Црна Гора су биле једине југословенске републике у којима су, и на председничким и на парламентарним изборима, победили бивши комунисти, па се, самим тим, власт није променила (Vudvord 1997, 123-124).

У таквим околностима, албански делегати у Скупштини Косова су, 2. јула, прогласили отцепљење од Србије, на шта је српска власт одговорила распуштањем покрајинског парламента. Истовремено, Словенија и

Хрватска су се заложиле за трансформацију Југославије у конфедерацију, а политички утицај Савезне владе Анте Марковића је убрзано слабио (Vudvord 1997, 123, 127-132).

У Европи, од 1989. године, почео је процес "политичких, економских и социјалних промена свих комунистичких режима" (Linc i Stepan 1998, 273). Заправо, већ 1985. године, ново комунистичко руководство, на чијем челу је био Михаил Горбачов, закључило је да Совјетски Савез опасно стагнира и да то захтева далекосежно реструктурисање. Зато је покренута такозвана "перестројка", чији је задатак био да "створи атмосферу погодну за прилив страних инвестиција и технологије", као и да "изгради далеко тешњу мрежу односа са јавним и приватним сектором у Сједињеним Америчким Државама и Европском заједницом". Поред тога, Горбачов и његови сарадници су закључили да би се, смањењем издатака за војску, направила највећа појединачна уштеда која би могла да се искористи за нова улагања (Linc i Stepan 1998, 283-284).

Перестројка је довела до слабљења комунистичких режима и јачања опозиције у свим чланицама блока социјалистичких држава. Евентуална совјетска војна интервенција у њима би угрозила новоуспостављене економске и финансијске односе са Западом, а пропало би и Горбачовљево настојање да смањи издатке за војску (Linc i Stepan 1998, 289-290). Захваљујући томе, током 1990. године, у свим европским социјалистичким државама су припремани први вишепартијски избори, из којих су, како Иван Беренд указује, проистекла "три различита типа изборних резултата и, сходно томе, три различита политичка уређења":

...Први тип избора одржан је у добро конструисаној политичкој арени, уз присуство већине европских политичких карактеристика, понудивши представнике различитих друштвено-политичких група. Такав тип избора након 1990. оличава искључиво Мађарска. Други тип избора водио је ка огромној победи монолитне опозиције, која је у једној јединој партији обухватила прилично различита политичка гледишта. Тако је било у Пољској и Чехословачкој. Трећи тип избора, изразито присутан у балканским земљама, карактерише победа и апсолутна већина гласова коју су освојиле бивше комунистичке партије, сада реформисане у социјалистичке (Berend 2001, 352).

Важно је и то да су, после 1989. године, европске социјалистичке земље захваћене новим таласом националне обнове и сепаратизма. То нарочито важи за мултинационалне федерације – Совјетски Савез, Чехословачку и, као што је већ показано, Југославију (Berend 2001, 417-429). Додуше, како Линц и Степан указују, "интензивни масовни сепаратистички и национални захтеви никад нису били доминантни ни у Чешкој Републици ни у Словачкој", већ су се појавили "много касније, пошто су политичке елите почеле да стварају услове за 'развод', после избора, јуна 1992. године"

(Linc i Stepan 1998, 399). Насупрот томе, Горбачовљева политика је слабила "идеологију и структуру централизоване партијске државе", па су елите у совјетским републикама потражиле "нове изворе моћи, нове изворе идеолошке легитимности и, нарочито, нове идентитете". У периферним републикама, власти су градиле свој легитимитет позивањем на "национализам 'титуларне нације', уз истовремено негирање 'мањинских етничких' група у сопственом територијалном домену и противљење централизованој совјетској држави" (Linc i Stepan 1998, 468-469). Као и у Југославији,

...процес предизборне кампање на републичком (регионалном) нивоу допринео [је] дезинтеграцији државе. Тај процес значио је слабљење центра и јачање захтева за независношћу и суверенитетом – што су истицале владајуће елите; значио је и мобилисање националистичких осећања код доминантне ["титуларне"] нације у свакој од република (Linc i Stepan 1998, 478).

Дакле, 1990. године, у Југославији је прекинут политички монопол СК – у већини република су на изборима тријумфовале антикомунистичке и сепаратистичке партије и коалиције, а савезни државни органи су слабили и губили политички значај. У то време, политички монопол комунистичких партија је прекинут и у другим европским социјалистичким државама, а, у већини тих држава је опозиција дошла на власт. Сепаратистичке снаге су ојачале на рачун савезних власти и у преостале две социјалистичке мултинационалне федерације у Европи – Совјетском Савезу и Чехословачкој. Та дешавања конституишу други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију ширег политичког контекста.

Закључак

Политичка мобилизација српске опозиције у 1990. години уследила је након политичке мобилизације српских комуниста у "Антибирокуратској револуцији", обрачуну "унутар Савеза комуниста (СК) Србије, који се одиграо у периоду од 1987. до 1989. године, уз најширу мобилизацију грађана, и чији је резултат уставно преуређење Србије" (Рибић 2009, 185-186).³⁷ Прва фаза "Антибирокуратске револуције" је започета јавним иступањем Слободана Милошевића у Косову Пољу, априла 1987, а оконч

³⁷ У Црној Гори, "Антибирокуратска револуција" је представљала побуну нижих функционера унутар СК, која је, уз подршку масовног друштвеног покрета, трајала од августа 1988. до јануара 1989, резултујући оставкама свих чланова црногорског државног и партијског врха (Рибић 2012).

чана његовим обрачуном с фракцијом Ивана Стамболића, на Осмој седници Централног комитета Савеза комуниста (ЦК СК) Србије, септембра исте године. Друга и последња фаза "Антибирокарске револуције" је почела убрзо после Осме седнице, да би се, након рушења војвођанског, косовског и црногорског руководства, 1988. и 1989. године, завршила усвајањем амандмана на Републички устав, чиме су створени услови за реинтеграцију покрајина у политички, правни и економски поредак Србије. Тај успех је тријумфално прослављен великим митингом на Газиместану, одржаним 28. јуна 1989. године поводом шестогодишњице Косовске битке.

У првој фази, Милошевић је спровео формалну политичку мобилизацију унутар СК Србије, али је и успоставио савезништво с грађанским покретом косовско-метохијских Срба, главним актером тадашње неформалне политичке мобилизације. Такав спој политичких акција је морао проистећи из акционе основе која се састојала из два елемента: институционалне структуре политичког поретка и демонополизације политичког живота (Рибих 2010).

У другој фази, широм Србије и Црне Горе, општинске и градске организације ССРН и СК су постепено преузимале организацију митинга од грађанског покрета косовско-метохијских Срба и његових локалних савезника. Тако су митинзи све више постајали израз формалне политичке мобилизације. У Војводини и Црној Гори, то је било резултат притиска неформалне политичке мобилизације, што је довело до сукоба унутар званичних политичких институција и организација. С друге стране, у централном делу Србије, републичка власт је организовала масовна окупљања да би спречила ширење неформалне политичке мобилизације. Без обзира на узрок, преливање формалне политичке мобилизације ван оквира државних и партијских органа омогућило је да демонополизација политичког живота постане иманентна институционалној структури политичког поретка, за разлику од прве фазе, у којој су та два елемента акционе основе политичке мобилизације српских комуниста била јасно раздвојена (Рибих 2011).

Пошто је, у другој фази "Антибирокарске револуције", демонополизација политичког живота постала иманентна институционалној структури политичког поретка, српски комунисти су се, крајем 1989. године, јавно одрекли политичког монопола. С друге стране, новоосноване српске опозиционе странке су, 1990. године, спровеле политичку мобилизацију, с циљем да издејствују правно-политичке промене које ће, под што повољнијим условима, омогућити њихову интеграцију у институционалну структуру политичког поретка. Политичка мобилизација против тадашњег режима је, због потребе да се опозиционе партије консолидују и промовишу као званичне и трајне политичке организације, била искључ-

чиво формална.³⁸ Из сукоба власти и опозиције проистекао је процес правно-политичких промена који конституише први елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију институционалне структуре политичког поретка.

Те 1990. године, комунистички политички монопол је окончан у целој Југославији, као и у другим социјалистичким државама у Европи. У већини чланица југословенске федерације, на изборима су победиле антикомунистичке и сепаратистичке партије и коалиције, док су савезне власти слабиле и губиле политички значај. У већини европских социјалистичких земаља, власт је преузела антикомунистичка опозиција, а у Совјетском Савезу и Чехословачкој је убрзано јачао етнонационалистички сепаратизам, што је праћено слабљењем савезних државних органа. Тај процес јачања етнонационалистичког сепаратизма и убрзане дезинтеграције Југославије – уз са успон антикомунистичких и етнонационалистичких снага у свим социјалистичким државама у Европи – конституише други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију ширег политичког контекста.

Извори:

Vreme

Da li će izbori u Srbiji biti poštени, *Vreme*, 26. novembar 1990.

Protivnik je samo jedan. To su oni!, *Vreme*, 3. decembar 1990.

Šta bira Srbija?, *Vreme*, 17. decembar 1990.

Program se nastavlja, *Vreme*, 31. decembar 1990.

Демократија

Саопштење о законима о политичким странкама, *Демократија*, 9. март 1990.

Летопис Демократске странке, *Демократија*, 31. март 1990.

Велики дан за Србију, *Демократија*, 19. јуни 1990.

Скупштини време измиче, *Демократија*, 27. септембра 1990.

Треба ли бојкотовати изборе?, *Демократија*, 13. октобар 1990.

³⁸ Зато је, 1990. године, са изузетком албанског сепаратистичког покрета на Косову и Метохији, у Србији потпуно изостала неформална политичка мобилизација, а више истакнутих појединаца из грађанског покрета косовско-метохијских Срба и редова опозиционих интелектуалаца је апсорбовано у формалну политичку мобилизацију коју су спроводиле српске опозиционе партије.

Бојкот, *Демократија*, 24. новембар 1990.

Избори ће бити лажирани, *Демократија*, 1. децембар 1990.

Прихваћени сви захтеви опозиције, *Демократија*, 1. децембар 1990.

НИН

Разлози за референдум, *НИН*, 29. јун 1990.

Референдум за Устав, *НИН*, 29. јун 1990.

Србија на левици, *НИН*, 20. јул 1990.

Погледи

Удри их, мајку им њихову!, *Погледи*, 6. јул 1990.

Комунисти, јел' вам жао, растанак се примакао, *Погледи*, 1. октобар 1990.

Социјалисти сами на изборима, *Погледи*, 12. октобар 1990.

На реду је питање завереника, *Погледи*, 26. октобар 1990.

Нећемо бити марионете, *Погледи*, 26. октобар 1990.

Нови Бранковићи – Мићуновић и Губерина, *Погледи*, 26. октобра 1990.

Српска реч

Власт у Србији почива на четири "М", *Српска реч*, 15. јул 1990.

Драма ненадлежног председника, *Српска реч*, 5. септембар 1990.

Од закона остао само лоповлук, *Српска реч*, 5. септембар 1990.

Постављене многе замке, *Српска реч*, 5. септембар 1990.

Бојкот избора, *Српска реч*, 10. октобар 1990.

Литература:

Antonić, Slobodan. 2002. *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Београд: Otkrovenje.

Базић, Јован. 2003. *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*. Београд: Службени лист Србије и Црне Горе.

Berend, Ivan. 2001. *Centralna i Istočna Evropa 1944-1993. Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*. Podgorica: CID.

Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*. Београд: Filip Višnjić.

Goati, Vladimir (ur.) 1989. *Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka*. Београд: Književne novine.

- 1990. *U susret demokratiji. Pluralizam, izbori, partije*. Sarajevo: Marksistički studijski centar "Đuro Pucar Stari" Gradskog komiteta SK BiH, Sarajevo – Opštinski komitet Saveza komunista BiH, Centar, Sarajevo.
- 1992. "Slobodni izbori u Jugoslaviji 1990.". U *Politički marketing i prvi posleratni višestranački izbori u Jugoslaviji*, ur. Vladimir Goati, 13-25. Beograd: Institut za novinarstvo – NIP "Radnička štampa".
- (ed.) 1995. *Challenges of Parliamentarism: The Case of Serbia in the Early Nineties*. Belgrade: Institute of Social Sciences.
- Linc, Huan i Alfred Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija. Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjčić.
- Mihailović, Srećko. 1995. "The Parliamentary Elections of 1990, 1992 and 1993". In *Challenges of Parliamentarism: The Case of Serbia in the Early Nineties*, ed. Vladimir Goati, 45-68. Belgrade: Institute of Social Sciences.
- Milić, Anđelka. 1989. "Reforma SKJ i politički pluralizam". U *Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka*, ur. Vladimir Goati, 117-125. Beograd: Književne novine.
- Pribičević, Branko. 1989. "Problemi političkog pluralizma u socijalističkim zemljama – izazovi i izgledi". U *Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka*, ur. Vladimir Goati, 25-37. Beograd: Književne novine.
- Radulović, Dušan i Spaić, Nebojša. 1991. *U potrazi za demokratijom*. Beograd: Dosije.
- Рибич, Владимир. 2008. Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији. *Етноантрополошки проблеми* 3 (1): 229-242.
- 2009. Уставне промене и државно јединство у реторици "Антибирокуратске револуције" у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 185-212.
- 2010. Политичка мобилизација српских комуниста у првој фази "Антибирокуратске револуције". *Етноантрополошки проблеми* 5 (3): 201-226.
- 2011. Постанак националног лидера. Политичка мобилизација српских комуниста у другој фази "Антибирокуратске револуције". *Антropологија* 11 (1): 85-115.
- 2012. Политичка мобилизација црногорских комуниста у "Антибирокуратској револуцији". *Етноантрополошки проблеми* 7 (4): 1079-1101.
- Škarić, Svetomir. 1989. "Politički pluralizam u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja i reforma Saveza komunista Jugoslavije". U *Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka*, ur. Vladimir Goati, 81-88. Beograd: Književne novine.

Primljeno:09.09.2013.

Prihvaćeno:11.10.2013.

Vladimir Ribić

**THE ACTIVIST BASIS OF THE POLITICAL MOBILIZATION OF
THE SERBIAN OPPOSITION IN 1990**

Political mobilization consists of actions and their legitimizations based on an activist and legitimizing foundation. The activist basis stems from the basic structure of the political system which consists of principals of political organizing and action. The legitimization has its roots in core political values and ideas which serve to legitimize the political system. In this paper I will analyze the activist basis of the political mobilization of the Serbian opposition in 1990.

Key words: political mobilization, activist basis, Serbian opposition, 1990.